

Skogshistorisk forskning – i går, i dag, i morgon

JÖRGEN BJÖRKLUND

Docent, Umeå universitet, Institutionen för ekonomisk historia, 901 87 Umeå

Föredrag vid skogshistoriskt symposium på Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien den 17 november 1987

När Torsten Streyffert år 1939 tillträdde professuren i skogsekonomi vid skogshögskolan hade han också gjort betydande insatser inom det skogshistoriska fältet. Det kan därför vara intressant att kort återvända till Streyfferts monumentalverk från 1931, »Världens barrskogstillgångar».¹ I den ger författaren bl. a. initierade historiska översikter över olika länders skogar och skogsindustri samt handeln med trävaror, massa och papper. Av boken framgår tydligt den stora betydelse, som Sverige haft inom den internationella handeln med skogsindustriprodukter.

Sveriges andel av världens trävaruhandel minskade visserligen, men vårt land räknades under hela perioden till de allra största enskilda exportländerna. Man kan också påminna om att världshandeln ökade från 2,7 till 7,6 milj. stds sågade trävaror mellan 1880 och 1927, och att Sveriges exportvolym samtidigt steg med 50%.²

Streyffert har också beräknat den svenska andelen av världshandeln med mekanisk och kemisk massa.

Under den här perioden steg världshandeln med mekanisk massa från 0.3 milj. till 0.9 milj. ton och med kemisk massa från 0.4 milj. till 2.9 milj. ton. Sverige tillhörde de tre största nationerna vad gäller handeln med mekanisk massa; inom kemisk massa var Sverige det i särklass största exportlandet.³

Tabell 1. Sveriges andel av världshandeln med sågade trävaror, procent

1880	1900	1913	1927
24	22	17	13

Källa: T. Streyffert: Världens barrskogstillgångar. Sthlm 1931, s. 20.

Tabell 2. Sveriges andel av världshandeln med mekanisk och kemisk massa, procent

	1900	1913	1927
Mekanisk	23	24	29
Kemisk	34	47	42

Källa: T. Streyffert: Världens barrskogstillgångar. Sthlm 1931, s. 26.

¹ Andra verk från denna tid av T. Streyffert är »Sveriges skogar och skogsindustrier», som kom ut i en första upplaga 1931 och i en andra 1950. »Den skogsekonomiska teorin» och »The forests of Sweden» publicerades båda 1938. År 1933 gav Streyffert ut »Rysslands naturtillgångar under femårsplanen».

² Se källa till tab 1.

³ Se källa till tab 2.

⁴ Se källa till tab 3.

Tabell 3. Skogsindustrins andel av den svenska varuexporten, procent

	1881/85	96/1900	11/13	26/29	34/38	51/54
Trävaruprodukter	40.4	42.8	26.1	18.8	13.2	11.8
Massa och papper	4.6	9.5	17.6	26.5	28.3	30.5
Summa	45.0	52.3	43.7	45.3	41.5	42.3

Källa: G. Fridlitzius: Sweden's Exports 1850–1960. (Economy and History Vol. VI 1963) s. 30, 55 och 76.

Nu säger de ovan redovisade siffrorna inte så mycket om skogsindustrins betydelse för den svenska ekonomiska utvecklingen. Om man däremot studerar skogsindustrins andel av den totala svenska exporten erhåller man ett bättre mått.

Fram till första världskriget utgjorde trävaruindustrin den största enskilda posten av de svenska exportbranscherna. Under mellankrigstiden och fram till mitten av 1950-talet innehade massa- och pappersindustrin tätpositionen. Därefter har verkstadsindustrin övertagit ledningen, men skogsindustrin intar fortfarande en viktig ställning.⁴ Det råder således knappast någon tvekan om den stora betydelse skogsindustrin spelat, och fortfarande spelar, för uppbyggandet av det svenska välståndet.

Den svenska statsmakten har visat förvånansvärt lite intresse att vilja satsa på skogshistorisk utbildning och forskning, varken vid skogshögskolan eller vid universiteten. Skillnaden med utlandet talar här sitt tydliga språk. Under rubriken »Principal fields of activity» i FAO:s publikation »World compendium of forestry and forest products research» återfinns skogshistoria som ett huvudområde vid högskolor och universitetet i flera europeiska länder, där skogen inte haft samma relativa betydelse som i Sverige. Att återfinna en professur i skogshistoria vid Norges Lantbrukshøgskole i Ås utanför Oslo förvånar inte, utan speglar väl den norska synen på betydelsen av historisk forskning. Samma sak kan sägas om förhållandena i Västtyskland. Vid Georg-August-Universität i Göttingen finns ett Institut für Forstpolitik, Holtzmarktlehre, Forstgeschichte und Naturschutz som ett huvudområde. I München har man vid Ludwig-Maximilians-Universität inom den skogsvetenskapliga fakulteten inrättat en Lehrstuhl für Forstpolitik und Forstgeschichte. Det är också tydligt att man både i Danmark och Holland, där skogen spelat en liten relativ roll, tillmäter den skogshistoriska forskningen stor vikt. Bland huvudområdena såväl vid Den Kgl Veterinær- og Landbohøjskole's Arboret i Hørsholm som vid lantbruksuniversitetet i det holländska Wageningen ingår skogshistoria.

Eftersom man i Sverige inte inrättat någon lärostol i skogshistoria, måste man vända sig till flera olika akademiska discipliner för att få en uppfattning om, vad som hittills gjorts inom detta forskningsfält.

Skogshistorisk forskning kan man återfinna inom såväl naturvetenskaplig, humanistisk som samhällsvetenskaplig fakultet. Då jag själv är ekonom-historiker och därmed samhällsvetare har jag knappast kompetens att bedöma den forskning, som gjorts av naturvetare. Jag kommer därför här att begränsa min genomgång till den forskning, som utförts av historiker och samhällsvetare vid universiteten samt av historiskt inriktade ekonomer vid skogshögskolan, och som resulterat i licentiat- eller doktorsavhandlingar. En sådan avgränsning är kanske inte helt lyckad. Den leder bl. a. till att den ofta viktiga forskning, som presenterats i t. ex. facktidskrifter, företagsmonografier, översiktsverk och lokalhistoriska framställningar endast undantagsvis kommer att behandlas. Men avgränsningen är helt nödvändig, eftersom ämnet, även efter en sådan, blir stort nog ändå.

Min framställning består av tre delar. Först redovisas en historiografisk genomgång för perioden ca 1890–1970. Den delen får representera skogshistorisk forskning av i går. Del

två omfattar en redogörelse för den forskning, som gjorts under de två senaste årtiondena. Denna del har jag kallat skogshistorisk forskning av i dag. Avslutningsvis kommer jag att beröra några pågående projekt i Umeå och skissera några tankar om den framtida skogshistoriska forskningen, med andra ord forskningen av i morgon.

Den svenska skogen har många olika användningsområden. Den ingår t. ex. i sågverkens, massaindustrins, tändsticksindustrins samt i fanér- och wallboardindustrins råvaruförbrukning. Tidigare hade den också stor betydelse både inom järnhanteringen, där skogen användes för träkolning, och vid tjärframställning. Det bör också framhållas, att ännu vid mitten av 1950-talet gick den största delen av den svenska virkesförbrukningen till husbehov.⁵

Råvarans pris, kvalitet och dimension är av avgörande betydelse för skogsföretagens lönsamhet, utveckling och för skogsbrukets samhällsekonomiska effekter. Inom t. ex. sågverksindustrin påverkas lönen, vid sidan av priset på färdigprodukterna och arbetsmarknadsförhållandena, även av råvarupriset. Råvarupriset i sin tur bestäms av relationen mellan utbud och efterfrågan på virket. Vidare kan priset påverkas av förändrad timmerkvalitet, men en vanligare förklaring är dimensionsförskjutningar. Klenare dimensioner innebär att det går åt mer arbete per volymenhet i alla tillverkningsstadier: huggning, körning, flottning, vid sågning samt i brädgårdsarbete. Följden blir höjda tillverkningskostnader.⁶

Med exemplen om skogens utnyttjande och råvaruprisets betydelse har jag velat belysa att begreppet skogshistoria bör få en ganska vid definition. Skogshistoria avgränsas därför inte enbart till skogens och skogsbrukets historia, utan hit räknas också sådan forskning om järnhanteringen eller skogsindustrins historia, där olika aspekter på skogsråvaran beaktas.

Forskarutbildning i mer organiserade former, dvs. med seminarier och forskarhandledning, började införas vid de svenska universiteten omkring 1890.⁷ Vid den tiden låg tyngdpunkten inom historieforskningen inom det politiska fältet. Det skulle komma att dröja mer än två årtionden, innan den första doktorsavhandlingen med skogshistorisk inriktning kom, och det var inte i historia utan i nationalekonomi. Denna viktiga händelse inträffade vid Göteborgs högskola år 1911, då Hugo Östman försvarade sin avhandling med titeln »Norrlands ekonomiska utveckling sedan mitten av 1800-talet». I en närmast marxistisk anda behandlar författaren den norrländska jordpolitiken, där den ekonomiska lagstiftningens betydelse granskas utifrån avvittringsverket, besuttenheten och skiftesverket. Östman kartlägger allmogeindustrins tillbakagång liksom den framväxande kapitalistiska storindustrin. Med begreppet industrikapitalismens period avser författaren perioden 1870–1910, där de 20 första åren karaktäriseras som det oorganiserade konkurrenssamhällets tid. De 20 senare kallar Östman organisationssträvandenas skede. Här behandlas bl. a. trävaruindustrins fastighetsförvärv liksom kartellrörelser hos virkesleverantörerna. Efter Östmans doktorsavhandling skulle det dröja ända till 1924, innan nästa avhandling inom det skogshistoriska området publicerades. Denna gång var författaren geograf och kom från Lund. Namnet var Jalmar Furuskog. Som undertiteln anger har Furuskog utfört »Kulturgeografiska studier över den värmländska järnhanteringen under dess olika ut-

⁵ »Sveriges skogar under 100 år.» Sthlm 1959, s. 115 ff.

⁶ Se t. ex. J. Björklund: »Strejk-Förhandling-Avtal. Facklig aktivitet, arbets- och levnadsvillkor bland sågverksarbetare i Västernorrlands län 1875–1914.» Umeå Studies in Economic History nr 1. Umeå 1976, s. 32 och 94 f.

⁷ C. Blom. »Doktorsavhandlingarna i historia 1980–1975. En kvantitativ studie 1890–1975. En kvantitativ studie.» Delrapport 8 inom UHÄ-projektet *Forskarutbildningens resultat*. Lund 1978, s. 1f.

vecklingskedan». Furuskog gör en genomgång av länets bergslag och bruksbygder med början redan på 1500-talet, och han knyter an till skogstillgången som en viktig utvecklingsfaktor. 1800-talet beskrivs som de stora omvälvningarnas tid då ny järnhanteringsteknik introducerades, och då bruken övergick till sågverksproduktion och senare även till trämassetillverkning. Dessa förändringar kom i hög grad att påverka skogsråvarusituationen.

Även om Östmans och Furuskogs avhandlingar i många stycken var banbrytande, skulle den akademiska skogshistoriska forskningen få sitt egentliga genombrott först på 1930-talet. Liksom tidigare representeras forskningen av geografer, både i Lund och Uppsala. Fram till 1950-talet publicerades vid de två institutionerna en rad licentiat- och doktorsavhandlingar. I Lund skedde det i form av näringsgeografiska studier av olika regioner, belägna både i norra, mellersta och södra Sverige. Studierna kan gälla en älvdal, ett bergslag eller skogsindustrin inom ett län. I samtliga avhandlingar betonas i större eller mindre utsträckning de skogliga förhållandenas betydelse.⁸

Den skogshistoriska forskning, som bedrevs vid geografen i Uppsala har på lång sikt fått större betydelse än den i Lund. I Uppsalaserien *Geographica* ingår avhandlingar, som inom sitt område blivit klassiska. Det började så smått med Gerd Enequists doktorsavhandling 1937 med titeln »Nedre Luledalens byar». Författaren studerar byutvecklingen från 1500-talet fram till nutiden. För att kartlägga och analysera förändringar i de kulturgeografiska förutsättningarna för bebyggelsen, använder hon som en bland flera förklaringsvariabel hur skogsmarken utnyttjats vid skilda tidpunkter. Det skulle dock dröja ett årtionde innan några mer avgörande skogshistoriska forskningsinsatser blev färdiga. I sin licentiatavhandling från 1947 har Erik Bylund presenterat intressanta synpunkter på skogens historiska roll i sin näringsgeografiska studie av Glommersträsk by i Arvidsjaurs socken. Doktorsavhandlingen som kom 1956, och som heter »Koloniseringen av Pite lappmark t. o. m. 1867» är idag en klassiker inom norrländsk historia. Samma omdöme kan ges om Harald Wiks doktorsavhandling »Norra Sveriges sågverksindustri från 1800-talets mitt till 1937», som utkom år 1950. I den visar Wik på vilka allmänna förutsättningar, som förelåg i Norrland, för sågverksindustri genom att historiskt studera skogsbeskaffenhet, skogsareal, virkestillväxt och -sortiment, ägofördelning, lagstiftning och avverkningsförhållanden. Året efter förelåg Olof Lindbergs uppmärksammade doktorsavhandling »Studier över pappersindustrins lokalisering». Lindberg inleder med att undersöka den svenska pappersindustrins utveckling, där han knyter samman lokaliseringsbetingelsernas historiska utveckling och den faktiska ståndortsutvecklingen. Den svenska pappersindustrin har sin tyngdpunkt utanför Norrland. Detta sagt för att jag vill påminna om att *Geographica*-serien långt ifrån enbart tar upp norrländska förhållanden. Ett ytterligare exempel på detta är Magnus Fries' avhandling »Skogslandskapet på Sotenäs och Stångenäs i Bohuslän under historisk tid». År 1962 kom två avhandlingar inom två vitt skilda ämnesområden. Den ena var författad av Gunnar Hultland och kallas »Virkestransporterna i Kalix älvdal 1951–1960», den andra av Sigvard Montelius och bar titeln »Säfnäsbrukens arbetskraft och försörjning 1600–1865». Studierna har det gemensamt, att de båda på ett historiskt sätt tar upp skogliga förhållanden. Slutligen skall inom denna serie nämnas samlingsverket »Sundsvallsdistriktet 1850–1950», som har tre författare, geograferna Filip Hjulström, Gunnar Arpi och Esse Lövgren. Boken fyller väl sin plats inom det skogshisto-

⁸ Vid geografiska institutionen i Lund gavs följande avhandlingar ut: J. Westin: »Kulturgeografiska studier inom Nätra-, Näske- och utbyåarnas flodområden samt angränsande kusttrakter», 1930; H. Stålberg: »Smålands skogar och träförädlingsindustrier», 1947; Y. Nilsson: »Bygd och näringsliv i norra Värmland», 1950; O. Nordström: »Relationer mellan bruk och omland i östra Småland 1750–1900», 1952.

riska forskningsfältet, och redovisar på ett elegant sätt studier av skogens tillstånd och vård samt bolagens skogsförvärv i Sveriges viktigaste skogsindustriregion.⁹ Gunnar Arpi har även gjort andra betydande insatser på det skogshistoriska området. Särskilt bör översiktsverket från 1959 »Sveriges skogar under 100 år» nämnas.

Från seklets början och ända in på 1940-talet gav man i Uppsala också ut en serie publikationer under samlingstiteln Norrländskt handbibliotek. Även om dessa bidrag inte är i form av akademiska avhandlingar, ger de god information om olika aspekter på den norrländska skogen och skogsindustrin.¹⁰ Än i dag kan knappast någon forskare med intresse för norrländsk skogshistoria gå förbi denna serie.

Fram till 1960-talet hade den skogshistoriska forskningen i stort sett lyst med sin frånvaro såväl inom såväl historia som ekonomisk historia. Forskningsinsatserna hade geograferna stått för. Att några ekonomisk-historiska avhandlingar med skogshistorisk inriktning ännu inte sett dagens ljus, hör samman med att institutionaliserad forskarutbildning kom igång först under 1950-talet. På 1960-talet kom de första resultaten i form av licentiatavhandlingar. I Uppsala blev Thore Hammarland 1961 klar med »Studier i svensk trävaruhandel och trävaruproduktion 1890–1913». Författaren diskuterar på ett intresseväckande sätt orsakerna till nedgången i sågtimrets dimensioner, som blev märkbar under 1890-talet och analyserar de ekonomiska konsekvenserna för sågverksindustrin av denna nedgång.¹¹ Sven Gaunitz licentierade 1966 i Lund på avhandlingen »Virkesbalanser och företagsstruktur», som är en undersökning av skogsbolagen i Norrland och Dalarna 1900–1939. Gaunitz gör en ambitiös studie av dels virkesbalansens tillgångssida, dels dess förbrukningssida. Till tillgångssidan räknar författaren bl. a. areal, bonitet och industrivirkesuttaget från olika typer av ägare. På förbrukningssidan ingår produktionen för vilken författaren bl. a. beräknat de s. k. åtgångstalen. Karin Sällström-Nygrens licentiatavhandling, presenterad vid ekonomisk historia i Göteborg 1967, bär titeln »Vattensågar och ångsågar i Norrland under 1800-talet». För att fullständiga sin undersökning har författaren även tagit med uppgifter om hur timmeranskaffningen utvecklats med hänsyn tagen till kvantiteter och kostnader. Min genomgång av den skogshistoriska forskningen av i går avslutas med två avhandlingar i den s. k. norrlandsfrågan, båda sammanställda av Ove Gerhard vid ekonomisk historia i Lund. Licentiatavhandlingen, som i en tryckt, engelsk version från 1971 bär huvudtiteln »The Norrland Question» gäller »Studies in the Government's and the Parliament's Treatment of the Norrland Question 1892–1901». I doktorsavhandlingen, presenterad två år senare, har Gerhard gått vidare och undersöker där regeringens och riksdagens behandling av förbudslagsstiftningsfrågan under åren 1901–1906.¹²

Under 1960-talet började den samhällsvetenskapliga fakulteten i Umeå att byggas upp. I egenskap av Norrlands universitet blev det naturligt att forskningen till stor del inriktades

⁹ För ytterligare information om de verk som ingår i Geographica-serien, hänvisas till förteckning på baksidan av varje enskild publikation.

¹⁰ Av de verk, som ingår i Norrländskt Handbibliotek har följande skogshistoriskt intresse:

Nr III. Skogshushållning i Norrland. Ett program, av F. Kempe. 1909.

Nr X. Skogsbruk och Skogsindustrier i Norra Sverige, av M. Carlgren m. fl. 1925.

Nr XI. De norrländska skogsindustrierna intill 1800-talets mitt, av W. Carlgren. 1926.

Nr XIII. Om skogseldar förr och nu och deras roll i skogarnas utvecklingshistoria, av A., G. Högbom. 1934.

¹¹ Inom samma projekt som Hammarland arbetade även Bo Gustafsson, vars uppmärksammade licentiatavhandling från 1965 heter »Den norrländska sågverksindustrins arbetare 1890–1913. Arbets- och levnadsförhållanden». Gustafsson gör inga särskilda studier av råvarusituationen.

¹² Licentiatavhandlingen ingår som supplement till tidskriften *Economy and History* 1971. Gerhard's doktorsavhandling har även den publicerats som supplement till *Economy and History*. Året var 1973.

mot norrlandsproblem. I linje härmed kallades det första forskningsprojektet i ekonomisk historia »Skogsindustrier och bondesamhälle i Norrland 1850–1920». Projektets målsättning var att ge en historisk bakgrund till nuvarande norrlandsproblem genom att med utgångspunkt från det förindustriella tillståndet och den agrarforstliga sektorn analysera dels skogsindustrier, dels och framför allt dessas inverkan på bondesamhället, på sysselsättning, befolkning och välstånd. Den första doktorsavhandlingen kom 1976 och för vilken Jörgen Björklund är författare. I centrum för studien står den fackliga aktiviteten och arbets- och levnadsvillkoren bland sågverksarbetare i Västernorrland 1875–1914.¹³ Eftersom råvarukostnaden är en viktig bestämningsfaktor för lönebildningen har Björklund gjort ingående studier av utvecklingen av dessa kostnader liksom av timmerdimensionerna. År 1979 presenterade Sten-Ove Bergström sin avhandling med titeln »Kolonisationen på kronoparkerna i Norrbotten 1894–1950». Bergström har studerat relationen mellan statsmakt och kolonisation före 1890-talet, följt motsättningarna mellan odlingsintressen och skogsintressen inom kronoparkskolonisationen vid sekelskiftet samt kartlagt skogsarbetarkolonisationen under mellankrigstiden fram till inledningen av avvecklingsfasens början omkring 1950. Avhandlingen avslutas med en omfattande undersökning av försörjningsbasen för kronoparkernas bebyggare. Bergströms undersökning berör alltså intressanta aspekter på statens roll i skogsexploateringen. Hur den privata skogsexploateringen gått till inom en region framgår av Ove Lundbergs avhandling »Skogsbolagen och bygden» från 1984. Lundberg har undersökt den ekonomiska, sociala och politiska omvandling, som ägde rum i Örnsköldsviksområdet under senare hälften av 1800-talet. I centrum står Mo & Domsjö AB:s verksamhet i tre typsocknar efter Moälvens dalgång, där ingående studier bl. a. gjorts av råvaruförsörjningen samt av sysselsättningseffekter och inkomster inom skogshanteringen. Lundberg undersöker skogsbolagens inflytande inom kommunalpolitiken; ett inflytande som kunde vara stort genom den s.k. fyrtaletsskalens utformning.

Som ett led i det tvärvetenskapliga »Luleälvprojektet», som tidsmässigt omfattar mer än 1 000 år, söker man inom ekonomisk historia att kartlägga utvecklingen i skogslandet, Jokkmokks kommun, för det senaste seklet. Forskningen omfattar befolkningsutveckling, inkomstkällor och naturresursanvändning, och består av tre delprojekt:

- 1 Omvandlingen av jordbruket,
- 2 Skogs- och flottningsarbetets betydelse för lokalbefolkningens levnadsvillkor, och
- 3 Sysselsättningseffekter av vattenkraftsurbyggnaden.

Av de planerade avhandlingarna föreligger sedan 1984 Nils-Gustav Lundgrens och bär titeln »Skog för export». Lundgren har på ett fruktbart sätt kombinerat ekonomisk teori med medveten statistisk analys av empiriska data, och har därmed avsevärt förbättrat kunskapsläget om arbete, teknikutveckling och försörjning inom skogsarbete och flottning under perioden 1870–1970. Författaren har också gått vidare och ur ekonomisk-historisk synvinkel sökt sammanfatta samhällsutvecklingen längs Lule älvdal i ett ännu längre tidsperspektiv än i avhandlingen. Lundgren har här delvis haft hjälp av andra vetenskapliga undersökningar, som gjorts inom »Luleälvprojektet». Sammanfattningen har blivit en bok med titeln »Kampen om naturresurserna. Ekonomisk utveckling och institutionell förändring i Lule älvdal under 700 år som nyligen publicerats av SNS. Lundgren tillämpar här modern ekonomisk teori om äganderätt och institutioner för dess bevarande på ett långt historiskt förlopp.

Studier av råvarutillgångar och skogsägande är en viktig utgångspunkt för det likaledes tvärvetenskapliga projektet »Robertsfors bruk och samhälle under 1900-talet». Per Holmström kommer under vårterminen 1988 att lägga fram en doktorsavhandling med titeln

¹³ Titeln framgår av not 6.

»Bruksmakt och maktbruk», som är en analys av strategiska beslut vid Robertsfors AB, under en tid när bruket utvecklades från ett patriarkalt styrt företag till ett industrikapitalistiskt, och när man uteslutande sysslade med sågverkshantering och sulfitmassatillverkning.

Ett samarbete mellan universiteten i Lund och Umeå ledde år 1982 fram till en välrenommerad lokalhistoria på vetenskaplig grund och heter »Vindeln 1800–1980». Boken, som är författad av Rune Bunte, Sven Gaunitz och Lars-Erik Borgegård, är en analys av ett västerbottniskt bondesamhälles ekonomiska utveckling, anpassning och förvandling under senaste två hundra åren. Men den är inte bara ett traditionellt lokalhistoriskt arbete. Förändringarna i lokalsamhällets struktur behandlas med hänsyn till regionens allmänna utveckling och internationella konjunkturer. Arbetssättet kallas fokuserad historia. Av särskilt skogshistoriskt intresse är studierna av skogsbrukets och tjärnhanterings roll under dels kolonisationstidens samhälle, dvs tiden före 1800-talets mitt, under dels det etablerade jordbrukarsamhället, som tidsmässigt sträcker sig fram till sekelskiftet 1900. I avsnitt om jordbrukarsamhällets modernisering, 1897–1955, undersöks skogsbolagens ställning i bygden liksom skogsarbetets villkor. För efterkrigstiden behandlas jordbrukarsamhället i det moderna industrisamhället, där en viktig ingrediens blir skogsbrukets mekanisering.

Även geografiska institutionen i Umeå har under professor Erik Bylunds ledning visat stort intresse för skogshistorisk forskning. Den första doktorsavhandlingen kom 1973. Författare är Lars-Erik Borgegård. Boken heter »Tjärnhanteringen i Västerbottens län under 1800-talets senare hälft», och är en studie av produktion och transporter av Ume- och Vindelälvens dalgångar. År 1977 disputerade Ingrid Liljenäs på en avhandling med titeln »Allmänningskogarna i Norrbotten» och deras betydelse för det enskilda jord- och skogsbruket. Undersökningen omfattar tiden från omkring 1875 till början av 1970-talet. På våren 1987 förelåg Inez Egerbladhs avhandling »Agrara bebyggelseprocesser».

Författaren har studerat utvecklingen i Norrbottens kustland fram till 1900-talet, och därmed förbättrat bilden av avvitrings och industrialiseringens effekter på bebyggelseutvecklingen. Medan Egerbladhs studerat kustlandet, har Uppsalageografen Lennart Stenmans intresse varit riktat mot inlandet. Stenmans avhandling från 1983 bär titeln »Avvittringen i Västerbottens läns lappmarker.»

Inom det rena historieämnet skulle det dröja till början av 1950-talet innan den första doktorsavhandlingen med skogshistorisk inriktning såg dagens ljus. År 1952 disputerade Uppsalahistorikern Birger Lundberg på en avhandling med titeln »Trögbolagh. Skogshushållning, territoriell indelning och skatt i Trögd under medeltiden».¹⁴ Därefter skulle det dröja nästan tre årtionden till nästa doktorsavhandling. Det var Mats Rolén, även han knuten till Uppsala universitet, som år 1979 presenterade »Skogsbygd i omvandling». Avhandlingen är en studie av befolkningsutvecklingen, omflyttningen och den sociala rörligheten i Revsunds tingslag 1820–1977. Av särskilt intresse är Roléns forskning om bolagsexpansionen, där bolagsköp, social förändring och omflyttning kopplas samman. Stockholmshistorikern Kalle Bäck har undersökt den svenska centralmakten och östgötaböndernas reaktioner i näringslivsfrågor i en avhandling från 1984 med titeln »Bondeopposition och bondeflyttande under frihetstiden». För Bäck är den förda skogspolitiken en central fråga. Inom ramen för det nordiska forskningsprojektet Centralmakt och lokalsamhälle sammanställdes 1983 en bok med studier i näringspolitiskt beslutsfattande på 1700-talet. I boken som heter »Skog och brännvin» har Kalle Bäck bl.a. bidragit med en

¹⁴ En historiker, som ägnade den skogshistoriska forskningen stort intresse var professor Bertil Boëthius, som bl. a. utgav populärvetenskapliga verk som »Ur de stora skogarnas historia» från 1917 och »Skogen och bygden» från 1939.

intressant uppsats kallad »Skogspolitik och bondeopposition 1734–1756», som är en studie på avhandlingstemat.

I Umeå har forskningen vid historiska institutionen hittills i relativt liten utsträckning varit skogshistoriskt inriktad. Men sedan tid tillbaka är doktoranden Johnny Hjelm sysselsatt med avhandlingsprojektet »Skogsarbetarna och motorsågen», inom vilket teknikutvecklingen och arbetsprocessens förändring undersöks. Projektet kan därmed också hänföras till den inriktning, som kallas historisk arbetslivsforskning. Vid sidan av traditionellt källmaterial använder sig Hjelm av muntliga källor och har som mål att intervju 50 äldre skogsarbetare i Västerbotten.

Inledningsvis omnämndes de goda insatser, som Thorsten Streiffert gjort inom skogshistoria, publicerade både som enskilda böcker och inom ramen för serien Kungl. Skogshögskolans skrifter. Streiffert har vid skogshögskolan fått efterföljare i bl. a. Sven Embertsén och Leif Mattsson. Embertséns avhandling från 1976, f. ö. ventilerad vid »världens första disputation i Garpenberg», heter »Virkesdrivning inom Kramforsdelen av SCA 1911–1965». Studien gäller arbetskrafts- och avtalsförhållanden, den drivningstekniska utvecklingen samt kostnadsutvecklingen. Mattsson har i sin sammanläggningsavhandling från 1981 kallad »Svenskt skogsutnyttjande och dess intresseperspektiv», ett problemområde som han angriper ur historisk synvinkel. Avhandlingen består av två arbeten 1) »Skogens roll i svensk markanvändning», som är en utvecklingsstudie och 2) »Relationen skogsbruk–renskötsel», som handlar om framväxten av en markanvändningskonflikt. I det här sammanhanget bör också Einar Stridsbergs skogshistoriska insatser nämnas. Det omfattande samarbetet med Leif Mattsson har, förutom i gemensamma forskningsrapporter, resulterat i översiktsverket »Skogen genom tiderna», som kom 1980.

Den svenska skogshistoriska forskningen har hittills i liten utsträckning varit inriktad mot internationella problem. I ekonomisk historia i Umeå pågår dock några projekt, där internationella aspekter klart beaktas. Sedan ett antal år är Sven Gaunitz sysselsatt med en avhandlingsprojekt kallat »Den nordiska skogsindustrins struktur i långtidsperspektiv: uppbyggnad och omvandling 1860–1980». Studien är främst inriktad på massa- och pappersindustrin. Det nordiska perspektivet används för att få en belysning av hur faktorer, som är specifika för ett land, t. ex. skogsägande och lagstiftning, har påverkat företagsstrukturen i en bransch, som är utsatt för internationell konkurrens.

Idag har de svenska skogsindustriföretagen ofta en stor del av sin produktion förlagd till utlandet. Denna process började vid sekelskiftet, då svenska sågverksentreprenörer anlade sågverk i Tsarryssland. De drivkrafter, som låg bakom dessa beslut undersöks av Jörgen Björklund. Den förklaringsmodell, som Björklund använder, har tidigare prövats av den norske ekonom-historikern Francis Sejersted i en undersökning av de norska sågverksentreprenörerna. Sejersted anser att det ständigt ökande behovet av råvara efter sågverksindustrins genombrott vid mitten av förra århundradet, gjorde att avverkningarnas yttre gräns mot urskogen försköts. En s.k. timber frontier för skogsexploatering uppstod. Frontiern började i Norge, gick genom Mellansverige, vek av mot norr och rörde sig genom Norrland, gick genom norra Finland samt nådde Arkangelskområdet i slutet av 1890-talet. Björklunds undersökning gäller dels de teknologiska förutsättningar, som måste föreligga, innan exploatering av de nordryska skogarna blev möjlig, dels de politiska förutsättningarna, som reglerade möjligheterna att förvärva skogsråvara i Sverige, vilka i sin tur bidrog till att de svenska sågverksentreprenörerna beslöt sig för att flytta. En första rapport från projektet publicerades 1984 i *Scandinavian Economic History Review* under titeln »From the Gulf of Bothnia to the White Sea. Direct Swedish Investments in the Sawmill Industry of Tsarist Russia».

Den hittills utförda forskningen om timber frontiers har fött idéer om ett framtida projekt om hela den nordatlantiska trävarumarknaden. Det kan läggas upp som en komparativ

studie av nordeuropeiska och nordamerikanska timber frontiers. Den nordamerikanska frontiern uppstod vid mitten av 1800-talet. Fram till dess hade Canada dragit nytta av de brittiska preferenstillarna och därmed kunnat konkurrera med de nordiska länderna på den engelska marknaden. När preferenstillarna avskaffades, försvann kanadensarna från denna marknad. I stället kunde de och andra nordamerikanska skogsexploaterer i fortsättningen utnyttja hemmamarknadens expansion. I Nordamerika bildades en frontier på östkusten, som tog riktning mot väst. Projektet får även en klar koppling till dagsaktuella problem. Timber frontiers finns fortfarande, nu i ännu mer perifera områden, som tropikskogarna i Sydamerika och Afrika.

Ett annat angeläget forskningsprojekt, som Umeå-institutionen gärna skulle vilja utveckla heter »Den internationella marknadens betydelse för exploateringsformer, skötsel och nyttjandegrad i det svenska skogsbruket 1700–1970». Utgångspunkten är att utformningen av nyttjandelagar, skötselmetoder och exploateringsformer inom skogsbruket kan härledas från ett samspel mellan efterfrågan samt lokalt och nationellt betingade utbudsfunktioner. Innovationer i fråga om färdigprodukter motsvara av sortimentsförändringar inom skogsbruket t. ex. tjära/tallstubbar, sulfitmassa/klenare virke av gran osv. Efterfrågans inriktning och skogsbeståndens tillstånd bestämmer såväl resursuttag som skogsvårdsformer. Att utreda de ekonomiska sammanhangen i detta förlopp ur ett långt tidsperspektiv kan sägas vara projektets huvudsyfte.

Skogshistoria är till sin karaktär tvärvetenskaplig. Det är därför viktigt att institutioner med skogshistorisk forskning på olika sätt initierar och etablerar projektsamarbete. För ekonomisk historia i Umeå kan den forskning som utförs inom »Luleälvprojektet», där sju vetenskaper fördelade på tre fakulteter samarbetar vara ett exempel. Ett annat är »Robertsforsprojektet». Umeå-institutionen har sedan flera år ett samarbete med skogshögskolans institutioner för skogsekonomi och ståndortslära. Det är också viktigt att institutionens forskning kan presenteras för och diskuteras vid internationella fora, vilket kan ske genom att forskningsresultat publiceras i utländska tidskrifter. Ett annat sätt för institutionen att nå internationella kontakter är att medverka i symposier anordnade av utländska historieinstitutioner, av IUFRO:s skogshistoriska grupp eller av den nordamerikanska organisationen Forest History Society.

Sett ur ett hundraårigt perspektiv uppvisar den svenska skogshistoriska forskningen en positiv trend. Antalet forskare med påtagligt intresse för skogshistoria har blivit fler. Än viktigare är, att den skogshistoriska forskningen under 1970- och 1980-talen fått en ökad teoretisk och metodisk medvetenhet, vilket innebär, att mycket av den svenska skogshistoriska forskningen väl hävdar sig i internationella sammanhang.

Den skogshistoriska forskningen är mycket viktig. I Sverige måste forskningen i framtiden kunna fortsätta att utvecklas och ytterligare förbättras. De högaktuella skogsdödsproblemen måste få sin historiska belysning. Om ingenting görs kommer den svenska forskningen att förlora mark till utlandet, där utvecklingen går snabbt. Den framtida forskningen bör vara organiserad inom ramen för en skogshistorisk institution med ett väl utvecklat samarbete med andra institutioner både inom Skogshögskolan och vid universitetet. Tack vare den goda forskningen som redan utförts, har den vetenskapliga grunden redan lagts. Det är bara de ekonomiska resurserna som saknas!

SUMMARY

Swedish Research on the History of Forests and Forestry—Yesterday, Today and Tomorrow

Unlike the governments in countries like Norway, Denmark, West Germany and the Netherlands, the Swedish authorities have so far not institutionalized research on the

history of forests and forestry. Consequently there is no chair in the discipline in the Swedish universities. But, as shown in this study, researchers in the universities including the Swedish University of Agricultural Sciences have made important contributions in this field. The study is a historiographic survey of the research on the history of forests and forestry that has been carried out in the faculties of social sciences in the departments of history and of forest economics at the Faculty of Forestry during the 20th century, and that has resulted in licentiate or doctor's degrees. But the study is not confined to research to the history of forests and forestry but also includes studies in the history on the iron industry and forest industry, thus considering different aspects of the handling of raw materials from the forests.

Graduate courses in organized forms were first introduced in Sweden about 1890. At that date, and long after, the emphasis was on the politics. It was to take two decades before the first thesis on the subject was published, characteristically enough not a thesis in history but in economics. The thesis was presented at Gothenburg and is a study of the economic development of Norrland in the late 19th century. Here the importance of the economic legislation is investigated from several aspects, for instance the enclosure of Crown lands, ownership of forests and parcelling. It was not until the mid 1920s that the next thesis in the field appeared, this time in the Department of Geography in Lund. It is a historical investigation of the settlement and the development of the iron industry in Värmland, in which the supply of forest is seen as an important development factor. The Departments of Geography at Lund and Uppsala were to dominate the research on the history of forests and forestry up to the 1950s. These studies often dealt with the history of settlement, but some of them were devoted to the forest industry and the ironworks. Several important contributions came from Uppsala and were published in a series called *Geographica*.

In the Departments of Economic History, where graduate courses were not introduced until the 1950s, research on the history of forests and forestry began late. In the 1960s three licentiate thesis were published: one at Uppsala on the timber trade and timber industry at the end of last century, one at Lund on the demand and supply of timber and the structure of companies in the first half of the 20th century, and one at Gothenburg on the development of the sawmill industry in the 19th century. In the early 1970s an author at Lund dealt with the so-called "Norrland question" in a licentiate thesis as well as in a doctoral thesis.

When the Faculty of Social Sciences was established at Umeå in the 1960s a great deal of the research was concentrated on issues in Norrland. The first research project in the Department of Economic History dealt with forest industry and agrarian society in Norrland 1850–1920. Three doctoral thesis have been completed within this project. One is about trade union activities in the sawmill industry before the First World War. Here the cost of raw materials is seen as an important factor for wage levels. The second is about settlement in state-owned forests up to 1950, while the third is a study of economic, social and political change in the late 19th century in a region which was exposed to extensive forest exploitation. Within the interdisciplinary "Lule Valley Project" which deals with various problems covering more than a millenium, scholars in Economic History try to describe the development of the forest area during the last century. One of three thesis has been completed. It deals with labour, development of techniques and sources of income.

In the Department of Geography at Umeå there is also great interest in historical research. It has resulted in one thesis on production of tar in Västerbotten, one on forest commons in Norrbotten and one on agrarian settlement processes on the coastal region of Norrbotten, in which the consequences of the enclosure of Crown lands also are studied. At Uppsala an geographic investigation of the enclosure of Crown lands of the Lapp parts of Västerbotten has been completed.

In the departments of history no thesis on the history of forests and forestry was presented until comparatively late. The real breakthrough was a thesis at Uppsala at the end of the 1970s. It dealt with demographic aspects of forest region in Jämtland, in which expansion and purchases of forests of companies, social change and migration are related. Some years ago a thesis was published at Stockholm which, among other things, dealt with the forest policy of the Swedish authorities in the 18th century.

Ever since the 1930s important research on the history of forests and forestry has been made at the Faculty of Forestry. The major part of this research has not resulted in Ph. D. thesis. However, in the Department of Forest Economics two thesis have been published: one (in 1976) on the historical aspects of logging; the other (in 1981) on the exploitation of forests from a historic perspective.

During the last century the Swedish research on the history of forests and forestry has been satisfactory. The number of researchers has increased, and, what is more important, the theoretical and methodical awareness among researchers has also improved. As a consequence of this Swedish research on the subject is well ahead internationally. But it has to continue to develop still. Future research should be organized by a department of history of forests and forestry, which should cooperate closely with other departments. Thanks to the good research which has already been carried out, the scholarly foundation has already been laid. But the economic resources are inadequate!